

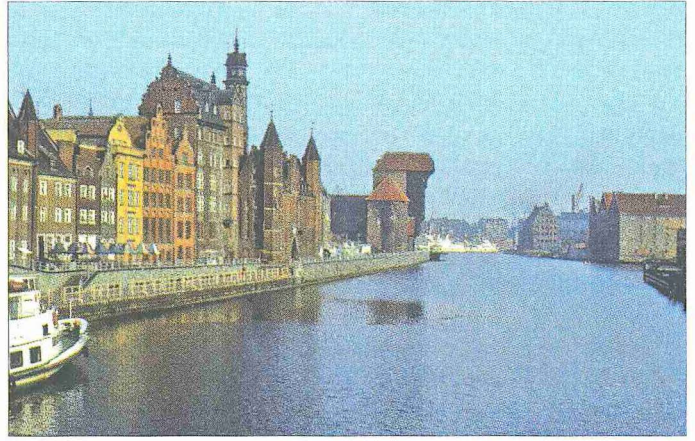
güne 5000 kadarı kalmıştır; ülkede sadece birkaç cami-mescid bulunmaktadır.

Hafif ve ağır sanayi, madencilik ve tarıma dayalı olan Polonya ekonomisinde hayvancılık da önemli yer tutar. Ülke arazisinin % 47'sini ekilebilen alanlar, % 14'ünü sürekli otlaklar oluşturur. Geleneksel tarım yöntemlerinin uygulandığı az verimli kuzey ve kuzeybatı topraklarında yulaf ve çavdar ekilir. Buna karşılık orta düzlükte ve güneyin verimli topraklarında modern tarım sistemleriyle başta şeker pancarı, buğday ve arpa olmak üzere iklimin elverdiği her türlü tarım ürünü elde edilir. Patates ülkenin hemen her kesiminde yetiştirilen en yaygın bitkidir. Polonya patates ve çavdar üretiminde Avrupa'nın, şeker pancarı üretiminde dünyanın en önde gelen ülkelerindedir. Her bölgede bulunabilen çiftliklerde büyük ve küçükbaş hayvancılık, domuz besiciliği ve kümes hayvancılığı yapılır. Tatlı su, kıyı ve açık deniz balıkçılığının da ekonomide önemli payı vardır. Ülkenin en önemli yer altı zenginlikleri kömür, doğal gaz, sülfür, boksit, gümüş, tuz ve kehribardır. Endüstri sektörlerinin başında dokuma, kimya, petrokimya, elektrik-elektronik, demir-çelik, otomobil ve gemi yapımı gelir. Polonya'nın dışarıya sattığı mallar arasında otomobil, gemi, mobilya, yünlü-pamuklu dokuma, et ve süt ürünleri, meyve, sebze ve canlı hayvan ön plandadır. 2005 yılı verilerine göre karayolları 550 kilometresi otoyol olmak üzere 381.000 km., demiryolları 23.400 km. ve su yolları 4000 km. kadardır. Varşova uluslararası hava limanı merkez olmak üzere pek çok ülkeyle de hava yolu bağlantısı vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Erol Tümertekin, *Ağır Demir Sanayii ve Türkiye'deki Durumu*, İstanbul 1954, s. 178-180; Besim Darkot, *Avrupa Coğrafyası*, İstanbul 1962, s. 43, 49, 50, 62, 115, 117; P. George, *Géographie de*

Gdansk
(Danzig)
şehrinin
Vistül
nehri
ağızındaki
limanı

l'Europe centrale slave et danubienne, Paris 1964, s. 45-59; Ali Tanoğlu, *Ziraat Hayatı*, İstanbul 1968, s. 194, 195, 202-204; a.m.f., *Enerji Kaynakları*, İstanbul 1971, s. 62, 76-77; "Polonya", *Gelişim Büyük Coğrafya Ansiklopedisi*, İstanbul 1981, III, 689-704.

ERDOĞAN AKKAN

II. TARİH

Osmanlılar'ın Lehistan, Leh vilâyeti/memleketi dedikleri Polonya X. yüzyılda Polanlar, Vislanlar, Masovlar (Masowier) ve Horvatlar (Rusça: Lehler / Lechen / Ljachen) gibi Slav ağırlıklı kavimlerin giderek bir araya gelmesi ve ortak değerlerde buluşan bir kitle haline dönüşmesiyle tarih sahnesine çıkmaya başladı. XV. yüzyıl kaynaklarında da geçtiği üzere Türk-Tatar dünyası Leh kelimesini kullanırken bu yüzyıl kaynakları içinde adı geçen ve Warta nehri kıyısında yerleşmiş olan Polanlar (tarla sakinleri) bütün bu halklara adını verdi. Terkibi hakkında tam bir bilgiye sahip olunamayan bu kitlenin zamanla bir ulus haline gelmesi, iktidarın bir prens eliyle yürütülmesi ve siyasi yapının X. yüzyılın ikinci yarısına doğru devlet kimliği kazanmasıyla beraber gelişti. İlk hükümdar olarak hânedanı Piast

isminde kurucu bir ataya bağlanan Mieszko'nun adı geçmekte olup iki yüzyıldır devam etmiş olan devletleşme 963 yılı itibarıyla kesinlik kazandı. Bu tarihte Mieszko, Alman sınır beylerinden Gero'ya yenilmiş ve muhtemelen 986'da Alman kralına vassallık yemini etmişti. Ana bölgelerini başlangıçta Posen (Poznan), Gnesen, Vistül nehrinin güneydoğusunda yer alan Wloclawek ve Posen bölgesinin güneydoğusunu (Giecz) oluşturmakta olan ülkesi, o sıralarda bölgeyi gezmiş ve İslâm dünyasına tanıtmış olan İbrâhim b. Ya'küb et-Turtuşî'nin de belirttiği gibi henüz kendi adıyla anılmaktaydı. XIV. yüzyıla kadar merkez Gnesen olup daha sonra yerini Krakau'ya (Cracow) bırakmıştır.

Hıristiyanlığa geçişle (967'den itibaren) ilgili ilk bilgiler pek açık değildir. O dönemlerde Hıristiyanlığı kabul etmenin devlet olarak saygınlık kazanmanın dışında maddî ve mânevî önemli yardımları da beraberinde getirdiği ve ayakta durmanın güvencesini verdiğinden böyle bir şeye özellikle Mieszko tarafından karar verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu tercihin Roma istikametinde kullanılması da Ortodoks dünyasına intisap eden Doğu Slavları ile (Ruslar) ileride meydana gelecek ilişkiler açısından çok önemlidir. Böylece ilk piskoposluk en geç 968'de Posen'de kurulmuştur.

25 Mayıs 992'de ölen Mieszko topraklarını oğulları ve akrabaları arasında paylaştırmış bulunuyordu. Büyük oğlu Cesur (Chrobry) Boleslaw (992-1025) kısa zamanda bunları bertaraf ederek devletin birliğini temin etti. İmparatorluk ve papalıkla ilişkilerini güçlendirdi. Kolberg, Breslau ve Krakau'da yeni piskoposluklar açıldı. Batıda yapılan barış Kiyef (Kiev) istikametinde doğuya doğru ilerleme imkânını verdi. Alman ve Peçenek kuvvetleriyle destek-

Gdansk şehrinin bir görünüşü

lenmiş olarak Kiyef'i ele geçirdi (Ağustos 1018). Gnesen'de muhtemelen papalığın da onayı ile taç giydi (Haziran 1025).

II. Mieszko (1025-1034), Kasimir (1034-1058) ve II. Boleslaw (1058-1079) zamanlarında siyasî kargaşa ve istikrarsızlık, savaş, askerî yenilgiler neticesinde gerileme, toprak kayıpları, tekrar yükseliş ve iç karışıklıklar birbirini takip etti. Ladislav Herman (1079-1102) ve III. Boleslaw (1102-1138) dönemleri de iç kargaşa ve kardeşler arasındaki mücadelelerle geçtiğinden dışta etkin bir siyaset uygulanamadı. III. Boleslaw, ülke topraklarının miras hakkı olarak kardeşler arasında bölünme usulünü yeniden düzenledi. Buna göre toprakların kardeşler arasındaki paylaşımı korunmaktaydı. Ancak bunların üstünde mülkî idare, mahkemeler, para basımı ve ordu üzerinde merkezî otoritesi ve dışta devletin bütünlüğünü temsil eden, "büyük dük" unvanı taşıyacak en büyük kardeşin yer alacağı ekberiyet (seniorat) usulüne dayalı yeni bir sistem getirdi (1138). III. Boleslaw'ın bu düzenlemesi, ölümünden sonra 1138-1320 yılları arasında hüküm süren uzun bir fetret devri yaşanmasına yol açtı. Yerel prensliklere bölünmüş olan ülkede büyük dükün hükmü geçmemeye başladı ve Krakau'daki bu makamı ele geçirmek, devam eden iç mücadelelerin başlıca sebebi ve bu zafiyetten istifade etmek isteyen dış güçlerin müdahale vesilesi oldu. Bu dönemde Polonya, Baltık'taki pagan halkların, Prusyalılar'ın, Yadvingerler'in (Jatvjağen), 1246-1307 arasında on dört defa akın eden Litvanyalılar'ın ve Aralık 1240'ta Kiyef'i zapteden, 1241 baharında Güney Polonya ve Şile'ya topraklarını yerle bir eden, ancak ana kuvvetleriyle Macaristan'a yüklenen Batu Han idaresindeki Moğollar'ın saldırısına uğradı ve ağır bir bedel ödedi. Ukrayna'da komşu durumuna gelen Moğollar'ın saldırıları 1258-1259 ve 1286-1287 yıllarında da yıkıcı sonuçlar vererek sürdü. 1224'te ağır tahribata yol açan Prusya saldırılarına karşı koyabilmek için bazı toprakların kendilerine bağışlanması karşılığında Alman Şövalye tarikatının (Töton) yardımı çağrılması Prusya kadar Polonya tarihi için de önemli neticeler verdi. Uzun karışıklıklardan sonra nihayet Dük IV. Ladislav Lokietek'in Krakau'da papalığın da tasvibiyle taç giymesiyle (20 Ocak 1320) fetret devri sona erdi ve Polonya bundan böyle XVIII. yüzyıldaki bölünmeler devrine kadar hep krallık olarak kaldı. Piast hânedanından son kralların idaresi altında geçen dönemde (1320-1370) Polonya yaralarını sarmaya çalıştı. Savaşçı bir hükümdar

olarak tarihe geçen Lokietek'in ölümünden sonra tahta geçen oğlu Büyük Kasimir zamanında (1333-1370) Polonya'nın gücü ve saygınlığı arttı. Toprak kazançlarıyla büyüdü ve yüzölçümü 120.000 km²'den 230.000 km²'ye yükseldi. Kültürel olarak önemli gelişmeler kaydedildi ve Krakau'da bir üniversite açıldı (1364). Litvanya ve Tatar akınlarına karşı sınırlarda bir dizi kale inşa edilerek güvenliğin sağlanmasına çalışıldı.

1370-1444 arasında Polonya, Macaristan ve Litvanya ile birlik dönemi yaşadı. Kasimir'i, Macar kralı olan ve "büyük" unvanıyla anılan yeğeni Ludwig / I. Károly (1370-1382) takip etti. İki ülke arasındaki çıkarların farklılık arzemesi bu ortak dönemin fazla semereli geçmesine engel oldu. Litvanya ile birlik içinde olması halinde Polonya'nın konumunu daha iyi koruyacağına inanıldığından tahtın vârisi olan Hedwig'in (Jadwiga) Litvanya Büyük Dükü Jagiello ile (II. Ladislaus) evlenmesi uygun görüldü (1386). Böylece Beyaz Rusya ve Ukrayna topraklarını da içine alan, askerî açıdan kuvvetli Litvanya ile kültür bakımından gelişmiş ve daha uygar olan Polonya arasındaki bu birliktelik neticesinde 1572 yılına kadar sürecek bir gelişme yaşandı. Birliktelik Polonya'yı çok kültürlü, çeşitli kavimlerden oluşan, Ortodoks mezhebine mensup halkları da içine alan, sınırları Baltık'tan kısa zamanda Karadeniz yakınlarına ve nüfuz bölgesi Boğdan'a kadar uzanacak önemli bir güç haline getirdi. Ancak bu gelişme Polonya'yı Litvanya-Rusya anlaşmazlıklarıyla da karşı karşıya bıraktı. Başlangıçta esasları tam olarak belirlenmemiş olan birliktelik zamanla güçlendi. Hedwig'in vakitsiz ölümü (1399) Jagiello'nun krallığına sorun teşkil etmedi ve 1569'da devletin bu iki büyük parçasını bir araya getiren belge ortaya çıktı (Lublin Birlik Antlaşması).

Bu dönemde Alman Şövalye Tarikatı Devleti'ne -XIX. yüzyılda Almanlar'a karşı köleşecek nefret döneminde çok yüceltilecek bir zafer olarak- ağır bir darbe vuruldu (Tannenberg zaferi, 15 Temmuz 1410). Nihayet IV. Kasimir (Kazimir, Casimir) zamanında (1447-1492) uzun savaşlar neticesinde yapılan antlaşmayla Alman Şövalye Tarikatı Devleti topraklarının önemli bir kısmını Polonya'ya terketti (1466). İleride Doğu Prusya diye anılacak ve 1525'te I. Szigismund'un onayı ile cismanî bir dukalık haline dönüştürülecek olan diğer kısmı ise 1657'de yapılan Wehlau Antlaşması'na kadar hukuken Polonya'nın vasalı olarak kaldı. Jagiello'nun henüz on yaşında iken tah-

ta çıkan oğlu III. Ladislaus'un (I. Ulászló) saltanatına (1434-1444), Macar tacını da kabul etmesi (1440) sebebiyle Litvanya ile olan ittifakını zayıflatmış olarak Türk savaşları damgasını vurdu ve genç kralın hayatına mal oldu (10 Kasım 1444). Ölümüyle Macaristan ve Polonya arasındaki pek desteklenmeyen birliktelik kendiliğinden sona erdi ve Litvanya ile yola güçlenerek devam edildi. Alman şövalyelerinin hezimetle uğratılması yanında zaman zaman Kırım Tatarları ile de ittifak yapıldı (1507) ve Moskova'ya karşı en sonu 1534-1537 arasında cereyan eden beş büyük savaşa girildi. Ancak Kırım-Rus-Litvanya sınırlarında barışın uzun süreli tesisi mümkün olmadı ve ileride Osmanlı Devleti ile başlayacak düşmanlıkların başlıca sebebinin teşkil etti. Batı Prusya toprakları II. Szigismund tarafından Litvanya ile birlik antlaşması yapıldığında (1569) sıkıca Polonya'ya bağlandı. Danzig şehri serbest şehir statüsünde bırakıldı. Polonya'nın Vistül nehrinin mansabını ele geçirmiş olarak Baltık'a (Ostsee) açılması, II. Dünya Savaşı'na giden yolun önemli bir kriz noktasını oluşturan ve "Kolidor sorunu" olarak bilinen meselenin başlangıcını teşkil etti.

III. POLONYA-OSMANLI İLİŞKİLERİ

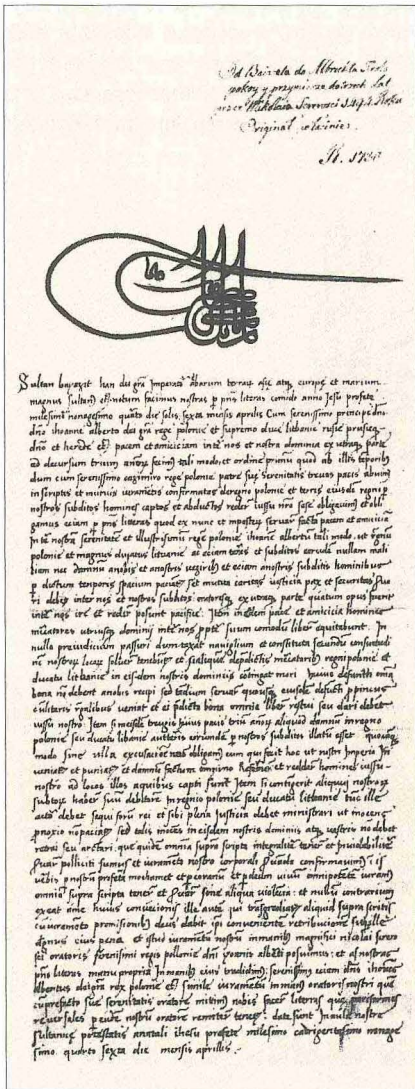
Polonya ile Osmanlılar arasındaki ilk ilişkiler 1414'te başladı. Bir Polonya kroniğinde o sırada Konstanz'da toplanan konsilde bulunan Macar Kralı Szigismund'un bu tarihte Polonya Kralı Ladislaus Jagiello'ya yazdığı mektupta Türkler'e karşı yardım istediği kaydedilmekte ve Jagiello'nun ara buluculuk yapmayı daha uygun görmesi üzerine Edirne'ye elçi gönderdiği anlatılmaktadır. Gerçekten 1414'te Bursa'ya Polonya kralının bir elçilik heyeti gelmiş, dostça karşılanmış ve I. Mehmed Macaristan ile altı yıllık bir barış antlaşması yapmıştır. Ancak bazı Macar soylularının bu gelişmeye şüpheyle yaklaşmaları beklenen sonucun alınmasını engelledi. Bölgede Macaristan'la olan zıddiyeti Polonya'nın Osmanlı Devleti'yle ilişkiye geçmesinde önemli bir etken oldu. 1439'da bir Türk elçisi muhtemelen Macarlar'a karşı ittifak içinde dayanışma sağlayabilmek amacıyla Krakau'ya gönderildi. Fakat boşalan Macar tahtı için III. Ladislaus'un (I. Ulászló) seçilmesi (1440) bu girişimi sonuçsuz bıraktı. Genç kralın Varna'da Türkler'le karşı karşıya gelmesine rağmen Polonya resmen taraf olmadı ve soylular arasında Haçlı seferine karşı ilgi sönük kaldı (Kotodziejczyk, s. 100-109).

Daha sonraki yıllarda özellikle Baltık bölgeleri üzerinde hâkimiyet kurulmasına ve

Alman şövalyeleriyle mücadeleye (1454-1466) ağırlık vermek zorunda kalan Polonya, Kırım Tatarları, Boğdan Prensiği ve Osmanlılar'la olan ilişkilerine ikinci derecede önem verdi. Nitekim Boğdan'ın Osmanlı hâkimiyetini kabul etmesine (1456), önemli bir ticaret merkezi olan Kefe'nin zaptı ve Kırım'ın bağımlı hale getirilmesi (1475), nihayet Kili ve Akkırman'ın ele geçirilmesiyle (1484) bölgedeki Türk üstünlüğünün kalıcı hale gelmesine Boğdan Prensi Stephan'ın askerî yardımıyla desteklenmesine rağmen engel olamadı. Matthias Corvinus'un Macar krallığı (1457-1490) Polonya ve Osmanlı Devleti'nin siyaseti üzerinde olumsuz etkiler icra etti. Bu kralın dış siya-

II. Bayezid'in Lehistan Kralı Johann Albrecht'e gönderdiği 6 Nisan 1494 tarihli ahidnâme

seti, özellikle Habsburglar'ın Macaristan üzerindeki niyetleri iki ülkenin daha yakın iş birliği içinde olabirliliğinin denenmesi kapılarını açtı. 1478'de bu amaçla bir Osmanlı ve Kırım elçilik heyeti Kral Kasimir için hazırlanan hediyeyle birlikte Brest'e yollandı ve Macar karşıtı bir ittifakın nabızı tutulmak istendi. Ancak bu defaki ittifak tekli de 1439'da olduğu gibi nezaketle geri çevrildi ve Polonya hıristiyan dayanışmasının dışında bir rol üstlenmeye cesaret edemedi. Kili ve Akkırman'ın fethi ikili münasebetleri sıkıntıya sokmuş olmakla beraber Polonya'nın askerî yardımıyla desteklediği Boğdan'ın Osmanlı hâkimiyetine girmesi önlenemedi. 1489'da gönderilen Mikolay Firley, iki yıl için geçerli dahi olsa iki devlet arasında yapılan ilk barış antlaşması olması sebebiyle tarihî bir önem taşıyan ve sınır tecavüzlerini önlemeyi amaçlayan bir ahidnâme akdetti (22 Mart). Kasimir'in ölümünden sonra yerine geçen Johann Albrecht zamanında (1492-1501) ilk defa ticarî düzenlemeler de içeren yeni bir antlaşma üzerinde mutabakat sağlandı (6 Nisan 1494).

Macaristan'la ilgili ortak algılamaların iki devletin yakınlaşmasında etkili olmakla beraber Boğdan üzerindeki karşılıklı hak iddiaları birbirinden uzaklaşmasına ve karşı karşıya gelmesine yol açtı. Osmanlı tarafı Boğdan üzerindeki Polonya nüfuzundan, voyvodaların Türkler aleyhine kışkırtılmasından ve prensliğin iç işlerine karışılmasından rahatsızlık duymaktaydı. Boğdan'ın Osmanlı hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalması, Kuzey Tuna bölgesinin ve Karadeniz sahillerinin Türk egemenliğine girmesi, Polonya tüccarlarını Osmanlı topraklarından geçerek ticaret yapmak zorunda bırakmaktaydı ki bu genelde ticaretin barışçı tutumları teşvik etmesi anlamına geliyordu. Ancak sınır bölgelerinin denetim altında tutulamaması ve meydana gelen tecavüzler özellikle Cankerman (Özü) ve Akkırman'a yapılan saldırılar, çevre köylerin yağmalanması, tüccarların zarara uğratılması ve soyulması başlıca şikâyet konuları olarak ortaya çıkmaktaydı. XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren giderek daha şiddetli bir şekilde kendini hissettirecek ve müteakip senelerde büyük bir mesele halinde ortaya çıkacak nihayet Rusya-Polonya ve Osmanlı devletleri arasında savaflara yol açacak olan Zaporog (Dinyestr) Kazakları'nın saldırıları ve Kırım Tatarları'nın her iki komşu devlet topraklarına yaptıkları devamlı akınlar aradaki dostluğun korunmasını daha da güç duruma sokmaktaydı. Osmanlı tarafının bu

bölgeyle ilgili ekonomik çıkarları başta hububat, canlı hayvan, inşaat ve gemi yapım malzemeleri gibi maddeler olmak üzere gittikçe daha da kalabalıklaşan başşehirin iâşesiyle ilgili olması bakımından fevkalâde önemli idi. XVI. yüzyıldaki ihtiyaç müteakip yüzyılda ağır bir bağımlılık haline gelerek devam etti.

Boğdan-Polonya / Ukrayna-Podolya ve Kazak-Tatar bölgelerinin birbiriyle kesiştiği bu yerlerde kesin sınırlar hiçbir zaman kalıcı olmak üzere çizilememiştir. Bu bölge iâşe maddeleri bakımından ekonomik değeri yüksek kapalı bir havza niteliğini taşımaktaydı. Polonya'nın önemli şehirlerini ve komşu zengin bölgelerini Karadeniz limanlarına bağlayan Avrupa'nın önemli ticaret yolları artık Osmanlı toprakları olan veya Türkler tarafından kontrol edilen bu bölgeden geçmekteydi. Osmanlı-Tatar-Leh ve Boğdan'dan geçen bu ticaret yolları vatsıyla bölge daha XVI. yüzyılda devletler arası anlamda önem kazanmış bulunuyordu ve buralardaki huzursuzluk bölgenin siyasetini ve ticaretini etkiliyordu. Bölgenin bu maddî değeri barışın sağlanmasını güçleştirmekteydi. Böylece hakkaniyetli bir barış yapmak üzere 1496'da tekrar İstanbul'a başvurulan Johann Albrecht ertesi yıl Boğdan'a saldırmış olduğundan Voyvoda Stephan metbû hükümdarı olan II. Bayezid'den yardım istedi ve savaş Polonya'nın ağır hezimetle sonuçlandı (Kozmin yenilgisi, 26 Ekim 1497). Polonya, böylece Osmanlı Devleti'nin Karadeniz'e çıkışı elinde tutmasına ve bölgenin hâkimi olmasına razı olmak zorunda kaldı ve ertesi yıl papanın başını çektiği Osmanlı aleyhtarları bir ittifaka iştirak etmekten kaçındı. Bu arada Osmanlı ve Tatar kuvvetleri Rusya'ya (Ruessen / Rus) akınlar yaparak ağır hasara yol açtılar. Bu gelişmeler karşısında kral önce kısa vadeli bir mütarekeyi (1 Mart 1500), ardından bir barış antlaşmasını kabul etmek mecburiyetinde kaldı (19 Temmuz 1501). Johann Albrecht'in ölümü üzerine tahta geçen kardeşi Litvanya Büyük Dükü Alexander zamanında (1501-1506) 9 Ekim 1502 tarihinde beş senelik yeni bir ahidnâme elde edildi (1507, 1510 ve 1512 yıllarında uzatılmıştır).

Yavuz Sultan Selim ve Kanûnî Sultan Süleyman zamanları münasebetlerin dostça sürdürüldüğü dönemler oldu. Çaldıran zaferi özel bir elçi gönderilerek tebrik edildi ve aradaki barış 1514 ve 1519'da uzatıldı. Kanûnî dönemi, Belgrad ve Macaristan fethi ve Habsburglar'a karşı girişilen savaflarla dolu olarak geçti, ancak Polonya ile olan münasebetlerde silâhlı çatışma-

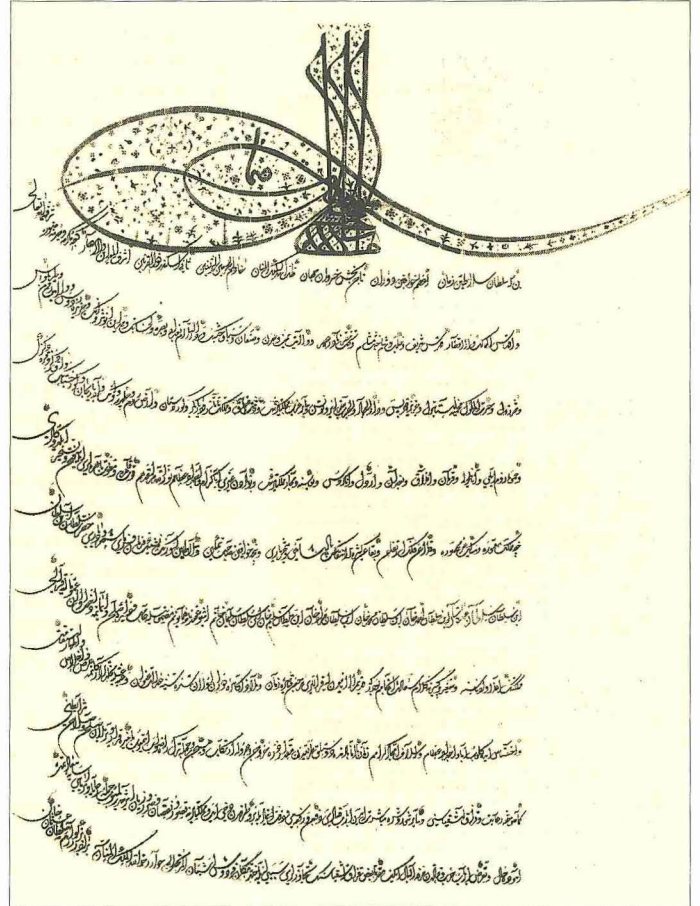
lar yaşanmadı. I. Szigismund ile 1525 ve 1528'de mütareke antlaşması uzatıldı ve nihayet Ocak 1533'te her iki hükümdarın ölümüne kadar geçerli olacak olan ("ebedî") bir barış antlaşması haline getirildi. Böylece Polonya, Fransa'dan çok daha önce siyaseten ve ekonomik anlamda en çok kayırılan devlet haline geldi. Bu antlaşma I. Szigismund'un halefi ve oğlu Szigismund I. August zamanında hem Kanûnî (Ağustos 1553) hem de tahtın tek vârisi oğlu (II.) Selim (Ekim 1564) tarafından tasdik edilerek yenilendi, Selim'in tahta çıkmasından sonra da onaylandı (Temmuz 1568). 1553 ahidnâmesi karşı tarafın ihlâl etmemesi şartıyla Kanûnî'nin hayatta olduğu müddetçe geçerli olmak üzere verilmiş olup bu özelliğinden ötürü ilgili literatürde yine "ebedî barış" olarak anılmaktadır (Kotodziejczyk, s. 118-119).

Szigismund August'un 7 Temmuz 1572'deki ölümüyle Jagellon hânedanı sona erdi ve Polonya'da kralların seçilerek tahta oturdukları yeni bir dönem başladı. İlk dört kralının (Henry de Valois, 1573-1574; Stephan Bathory, 1575-1586; III. Szigismund, 1587-1632; IV. Ladislav, 1632-1648) toplam yetmiş beş yılı bulan saltanat dönemi, savaşkanlık ve kültürel gelişme açısından Jagellon devrini aratmasa da büyük zedeğânın (Magnat) son derece genişlettiği devlet çıkarlarına ters düşen anayasal hakları iç zafiyetin derinleşmesine ve komşu devletlerin müdahalesine yol açtı. Kral seçimleri dışta bütün Avrupa'nın ilgiyle takip ettiği ve müdahil olmak istediği bir gelişme oldu. İlk seçimle birlikte seçimlerin nasıl yapılacağı bir usule bağlandı ve sayıları on binleri bulan soyluların tek tek oy kullanma hakkına sahip olduğu kabul edildi (Ocak 1573). Ancak kuru bir asalet unvanından başka maddî bir zenginliği olmayan soylu kesimler, büyük harcamalar yapan dış güçlerin oy satın alma yoluyla kendi adayını seçtirmelerinin vasıtası haline geldi. Başlangıçta Sokullu'nun da tanıdığı ve elçilik gibi sebeplerle İstanbul'a gelmiş bulunan Polonya'nın Osmanlı Macaristanı, Erdel ve Boğdan sınırlarında yer alan Rutenya bölgesi Palatini Jerzy Jaslowieski'yi destekleyen Osmanlı Devleti, İnebahtı yenilgisinin ardından değişen şartları dikkate alarak kendi adayından vazgeçti ve Fransa'nın desteklenmesine karar verdi; büyük askerî tehdit ve siyasî etkinlik sergilemiş olarak IX. Şarlı'nın kardeşi Henry de Valois'nın seçilmesinde (11 Mayıs 1573) başlıca etken oldu. 21 Şubat 1574'te Krakau'da taç giyen Henry de Valois'nın krallığı kısa sürdü ve kardeşinin ölümü üzerine

(30 Mayıs 1574) Polonya'yı gizlice terketti ve III. Henry olarak Fransa tahtına oturdu. Osmanlı Devleti'nin bu seferki adayı olan Erdel Voyvodası Stephan Bathory yine siyasî ve askerî etkinliklerle desteklenmiş olarak seçildi (Beydilli, *Die polnische Königswhahlen*, s. 16 vd.). Bathory'nin Polonya tahtında geçen dönemi (1576-1586), Polonya'nın Baltık'taki konumunu güçlendirmek istemesi sebebiyle Danimarka'ya karşı verilen, ancak istenilen hedefe erişilemeyen savaşla (1576-1577) başladı. Buna karşılık Rusya'ya karşı başarıyla sürdürülen üç savaş (1577-1582) nihayetinde Livlandiya'da durumunu sağlamlaştırdı. Stephan Bathory, ayrıca sınırlarda huzursuzluk kaynağı olarak Osmanlı Devleti'nin de şikâyetlerine yol açan Kazaklar'ın zapturapt altına alınmasına ve denetim altında bir güç haline sokulmasına çalıştı.

Bathory'den sonra İsveç'in Wasa hânedanından III. Johann Szigismund kral seçildi (1587-1632). Böylece Osmanlı adaylarının seçtirilmesi dönemi sona eriyordu. Koyu bir Katolik olan kralın 1592-1604 arasında aynı zamanda İsveç kralı olması sebebiyle İsveç'te reform karşıtı eylemleri desteklemesi ve hânedanın Protestan ka-

nadına karşı mücadeleye girişmesi Polonya için yıkıcı ve uzun süren savaşlara sebebiyet verdi. Kendisinin mutlak hükümdarlığına karşı nihayet Polonya'da da ayaklanmalar çıktı (1607-1609). Rusya'daki fetret dönemine müdahale etmesi ve Düzmece Dimitri'yi desteklemek üzere Polonya kuvvetlerini sevk etmesi (1606), 1610'da oğlu Ladislav'ın Rus boyarları tarafından çar olarak seçilmesi halkın tepkisi sebebiyle hezimetle sonuçlandı (1612). Otuz yıl savaşlarına (1618-1648) başlangıçta doğrudan taraf olmayan Polonya kendini bir Türk savaşının içinde buldu (1620-1621). Komşu bölgelerdeki Polonya büyük soylularının Boğdan'ın iç işlerine müdahalesi ve Dinyepr Kazakları'nın Karadeniz sahilleri ve Boğaziçi'ne kadar uzanan akınları iki devlet arasındaki münasebetleri bozmuş bulunuyordu. Bizzat II. Osman tarafından yürütülen Hotin Kalesi'nin muhasarası bir mütarekeyle sona erdi (9 Ekim 1621). İsveç Kralı Gustav Adolf'un Polonya'ya karşı savaşa girişmesi Polonya'yı istemese de Otuz yıl savaşları felâketine çekti (1621). Savaşlar Szigismund'un oğlu ve halefi olan IV. Ladislav zamanında sona erdi (1635). Bunun kardeşi Johann II. Kasimir

IV. Murad'ın
Lehistan
Kralı
III. Szigismund'a
verdiği
10 Ekim 1623
tarihli
ahidnâme

döneminde (1648-1668) Polonya büyük bir perişanlık içine düştü. Polonya soylularının baskıcı yönetimi ve dini açıdan tahammülsüzlükleri Ukrayna'da Kazaklar'ın Bogdan Chemilnicki idaresinde ayaklanmasına yol açtı. Komşu güçler arasında gidip gelen Chemilnicki 1648'de Osmanlı Devleti ile bir ittifak içine girdi, daha sonra taraf değiş-tirerek Rus hizmetine geçti (1654).

İsveç ve Rusya'ya karşı girişilen ve Birinci Kuzey Savaşı (1655-1660) olarak adlandırılan savaşlar neticesinde (1660 Oliva ve 1667 Andrussuwo barışı) büyük toprak ve nüfus kaybına uğrayan Polonya (yalnızca Rusya'ya 233.000 km²) "tufan" etkisi yapan bu savaş neticesinde tamamen güçsüz düştü. Savaştan önce 8,8 milyonluk nüfusuyla Avrupa'nın en kalabalık ülkesi iken % 45 oranında nüfus kaybına uğradı. Rus istilâsi kitlesel katliamlarla sürdü, özellikle Ortodoks nefretine mâruz kalan ve sayıları 450.000'i bulan yahudi nüfusunun yarısına yakın kısmı ortadan kaldırıldı. İsveç ve Brandenburg kuvvetlerinin girdiği yerlerde de aynı şekilde büyük katliamlar ve tahribat yapıldı. Bu şartlar altında Polonya'nın içinde bulunduğu rejimle selâmete çıkamayacağı fikri ilk defa ciddi şekilde tartışılmaya başlandı. Kralın başını çektiği reform taraftarlarının gerekli anayasal değişikliklere gidilmesini, tek bir kişinin olumsuz oy kullanması halinde karar alınmasını önleyen oy bütünlüğü aranması usulünün ilgasını, oylamalarda çoğunluk sisteminin getirilmesini ve merkezî idarenin güçlendirilmesini, kral seçimine son verilerek bir hânedanın yönetiminde veraset usulüne dönülmesini istemesi asillerin karşı koymaları sebebiyle gerçekleşmedi. Böylece Polonya sahip olduğu aşırı cumhuriyetçi anayasası ile çevresinde git-tikçe kuvvetlenen militer ve merkezîyet-çi devletler arasında yok olmaya mahkûm edilmekteydi. Wasa hânedanından seçilmiş son kral olan Kasimir'in bu şartlar altında tahttan feragat etmek zorunda kalması (16 Ekim 1668), aynı zamanda "altın hürriyet"lerine sıkıca sarılan asillerin kendi im-tiyaz ve çıkarlarını ülkenin bütünlük ve istikbalinden daha üstün tuttuklarının da göstergesi oldu.

Kral seçimi 19 Nisan 1669'da gerçekleş-ti ve yabancı adaylara iltifat edilmeden ilk defa yerli biri üzerinde mutabık kalındı, Michael Korybut Wiśniowiecki kral seçildi (1669-1673). Yeni kral, Kayzer I. Leopold'un kız kardeşiyle evlenerek (Şubat 1670) si-yaseten Habsburglar'a yakın durdu. Ülke içinde önemli bir etki icra eden Fransa taraftarları -bunlara devletin idarî ve askerî

en üst makamlarını işgal etmekte olan Johann Sobieski de dahildi- kendilerini dış-lanmış hissetmekte ve Habsburglar'a kar-şı bir güvence oluşturan Osmanlı Devleti'nin düşmanlığından çekinmekteydi. Hotin Savaşı'nın acı deneyiminden ders alınarak Kırım Tatarları'nın akınlarına rağmen Os-manlı Devleti ile iyi geçinme yolu tercih edildi. Ancak Ukrayna'da baş gösteren geli-şmeler iki devletin arasını süratle bozdu. Andrussuwo Antlaşması'nda Rusya ve Po-lonya'nın Osmanlı Devleti'ne karşı ortak mücadele etmesine dair bir maddeye yer verilmiş olması durumu daha da tehlikeli bir hale getirmekteydi. Osmanlılar ise Po-lonya tacına bağlı Kazak hetmanı Peter Dorosenko'nun isyanını destekleyip (1668) bu tehdidi pek de umursamadıklarını açık-ça gösterdi. Nihayet Kandiyeyi zaptederek (5 Eylül 1669) bu cepheyi kapatan Osman-lılar daha rahat bir şekilde Polonya'ya sa-vaş ilân etme imkânına kavuştu. Kazak bölgelerinin kontrol altında tutulması ve saldırıları sebebiyle verdikleri zararların ön-lenmesi amaçlandığından Podolya ve Uk-rayna'nın zaptı savaş hedeflerinin başında yer almaktaydı. Yeni Polonya idaresinin Avusturya yanlılığı da sefer açılmasının hak-lılığine güç katmaktaydı. Böylece bizzat IV. Mehmed'in katıldığı, Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa kumandasındaki Osmanlı or-dusu Polonya topraklarına girdi, Dinyestr nehrini aşarak Hotin karşısında yer alan Kamanîçe (Kamenetz Podolski) Kalesi'ni ele geçirdi (27 Ağustos 1672). Diğer bir Os-manlı ordusu kralın yetersiz kuvvetlerle bulunduğu Lemberg'e (Rutenya) saldırdı, karşı koymaya cesaret edemeyen kral şart-ları ağır bir barış kabul etmek zorunda kaldı (Bucaş [Bučač] Antlaşması, 18 Ekim 1672). Böylece Braklaw ve Podolya voyvo-dalıkları ile Kiyef Voyvodalığı'nın bir kısmı Osmanlılar'a terk ediliyor, Polonya ayrıca haraç ödemeyi kabul ediyordu. Bu savaş-larda öne çıkan isim Johann Sobieski oldu. Sobieski, Polonya ordusunu kuvvetlendirip Türkler'e karşı saldırılara geçerek Hotin yakınlarında Türk ordusunu ağır bir ye-

XVIII. yüzyılda Lehistan ordusunda hizmet veren bir Tatar süvarisinin tasviri

nilgiye uğrattı ve kaleyi zaptetti (17 Ekim 1673). Barış antlaşmasının Polonya meclisinde onaylanmaması Osmanlı Devleti'ni tekrar harekete geçirdi. Polonya'nın toprak kayıpları yanında vergi verir bir duruma sokulmuş olması ulusal tepkiye yol açtı. Ancak 10 Ekim 1673'te kralın beklenmeyen ölümü her şeyi etkiledi. Kral seçiminin, millî kahraman haline gelen Sobieski (III. Johann Sobieski, 1674-1696) lehine tecelli etmesi beklenen bir gelişme oldu (21 Mayıs 1674). Fakat Türkler'le sürdürdüğü mücadelede önemli bir değişiklik meydana getirmede. Polonya, verginin kaldırılmasında başarılı olmakla beraber toprak kayıplarını sineye çekmek zorunda kaldı (27 Ekim 1676 Zuravno Antlaşması). Podolya ve Ukrayna toprakları Kamanîçe eyaleti adı altında yirmi yedi yıl Osmanlı idaresinde kaldı ve Osmanlı sınırları Kiyef'e 30 km. kadar yaklaştı. Türkler'in bu bölgede bu kadar ilerlemeleri ve yerleşmeleri özellikle Rusya'nın işine gelmemekteydi. Bununla beraber bu durum 6 Mart 1678 tarihli İstanbul ve ilk Rus-Osmanlı savaşı sonunda imzalanan (11 Şubat 1681) Radzin antlaşmalarıyla da onaylandı. Ancak bölgeyi denetim altına almak üzere yapılan bu toprak kazançlarının Polonya'nın Viyana muhasarasıyla başlayacak (1683) büyük savaşta Avusturya ve Rusya ile birlikte hareket etmesine yol açtığından siyaseten büyük bir hata olduğu kısa zamanda anlaşıldı.

Viyana muhasarasıyla başlayan Büyük Türk savaşları (1683-1699) Polonya için hayati neticeler verdi. Sobieski, papalığın da yönlendirmesiyle kayserle savunma ve saldırı ittifakı akdederek (1 Nisan 1683) savaşa müdahale etti ve muhasaranın kaldırılmasında başlıca etken oldu (12 Eylül 1683, Kahlenberg savaşı). Kendisini önlemekle vazifelenen Kırım Hanı Murad Giray'ın Polonya kuvvetlerinin Viyana'ya doğru ilerleyişine seyirci kalması hanla kral arasında gizli bir antlaşmanın varlığı şüphesini uyandırmıştır (Jansky, IV, 775). Polonya Mart 1684'te Avusturya, Venedik ve papalık arasında yapılan, 1686'da Rusya'nın da katıldığı Kutsal İttifak'a girip mücadeleyi sürdürdü. Polonya'nın 1684-1690 arasında cereyan eden savaşlar neticesinde Erdel, Eflak ve Boğdan'ı ele geçirerek Karadeniz sahillerine kadar uzanma hayalleri Türk direnişi kırılmadığından kısa zamanda yıkıldı. Podolya'daki Türk kalelerine yapılan saldırılar da başarısız geçti. 1691 yazında kralın kumandasındaki saldırılardan da beklenen sonuçlar çıkmadı ve bu Polonya'nın son saldırı harekâtı ol-

du. Bu tarihten itibaren harekât etkinliği, Ukrayna'nın içlerine kadar inen ve 1695'te Lemberg'i ciddi olarak tehdit eden Osmanlılar'ın elinde kaldı. Kamanıçe Kalesi'nin uzun muhasarasına rağmen Türkler'den bir türlü geri alınamaması cesaret kırıcı etkiler doğurdu. Sobieski iç politikada da zorluklarla karşılaştı. Oğlu Jakob'u halef olarak belirlemek istemesi başarısızlıkla sonuçlandı. Viyana'nın kurtarılması olmasından ve Türkler'e ilk darbeyi vurmasından ötürü edindiği büyük ünü kaybetmiş ve Türk tehdidini bertaraf edememiş olarak öldü (17 Haziran 1696).

1699 Karlofça Antlaşması neticesinde Polonya 1672'de Türkler'e kaptırdığı yerleri geri aldı. Ancak Polonya'nın, Alman ve Rus dünyası arasında her ikisinin de yanında yer almayan tarafsız bir tampon devlet olarak ayakta durmasına özen gösteren Türk üstün konumunun bu bölgelerden geriye püskürtülmüş olması Avusturya ve Rusya'nın büyük birer güç olarak yükselmesine yol açtı ve Polonya'nın siyasi kaderi üzerinde felâketli sonuçlar verdi. Yeni kral seçimi 100.000'i aşan seçmen tarafından yerli bir hânedanın oluşmasına imkân verilmeden gerçekleştirildi, Avusturya ve Fransa adaylarına rağmen keseyi onlardan daha fazla açan ve seçilmesi için 2 milyon florin rüşvet dağıtan Saksonya Seçici Prensi (Kurfürst) Friedrich August seçildi (27 Haziran 1697). "Güçlü" ve "Nalkıran" unvanlarıyla anılan II. August ile (1697-1733) seçilmesine büyük destek veren Rus Çarı Petro arasındaki dayanışma, özellikle İsveç Kralı XII. (Demirbaş) Şarıl ile girilen amansız mücadelede büyük önem kazandı. İsveç'in yenilmesi ve kuzeyin büyük gücü olmaktan çıkması (1721 Nystad Antlaşması) Polonya üzerindeki Rus hâkimiyetinin yerleşmesiyle sonuçlandı.

II. August iç politikada olduğu gibi dış politikada da Polonya'yı felâkete sürükledi. XII. Şarıl'a karşı Rusya ve Danimarka ile müttefik olarak giriştiği mücadele 1700-1721 arasında devam eden Büyük Kuzey savaşları süresince devam etti. XII. Şarıl, Rus kuvvetlerini yenerek Polonya içlerine doğru ilerledi. Ağustos 1702'de Varşova'dan sonra Krakau'yu da zaptetti. II. August Saksonya'ya kaçmak zorunda kaldı. Kendisine rakip olarak ortaya çıkan Posen voyvodası genç Stanislaus Leşçinski (Leszczyński) İsveç kralının da desteğini alıp kral seçildi (Temmuz 1704). Böylece Polonya iki krala sahip iki hizbe ayrılmış olmaktadır. İsveç'in başarısız olması ve Poltova'da yenilmesi üzerine (1709) XII. Şarıl yarıllı şekilde Osmanlı Devleti'ne sığındı, bir

müddet sonra muarız kral Leşçinski de aynı yola başvurmak zorunda kaldı. August ise Petro'nun yardımıyla tekrar Polonya tahtına oturdu (Nisan 1710). Böylece Polonya tamamen Rus nüfuzu altına girmiş oluyordu. Osmanlı Devleti bu durumu dikkatle takip etmekteydi. Rus-Osmanlı savaşı sonunda çarın Prut'ta yenilmesi (Temmuz 1711), yapılan antlaşmada Polonya'daki Rus kuvvetlerinin de geri çekilmesini gündeme getirdi. Çarın verdiği sözlere uymaması üzerine 1713 ve 1714'te savaş hazırlıkları yapıldı. Nihayet Rusya tahhütlerini yerine getirmek zorunda kaldı. Ancak 13 Haziran 1713 ve 20 Ağustos 1714 tarihlerinde Edirne'de yapılan antlaşmalar uyarınca Osmanlı tarafı da Polonya Ukraynası üzerindeki haklarından tamamen vazgeçip Rus askerlerinin davet vukuunda Polonya'ya girebilecekleri hususunu kabul etti. 1720'de bu hususla ilgili madde, Rusya'nın yabancı bir devletin kral seçimlerinin serbestçe yapılmasını tehlikeye sokması halinde kuvvetlerini Polonya'ya sevk etmesi ve burada konuşlanması hakkına sahip olduğu şeklinde değiştirildi.

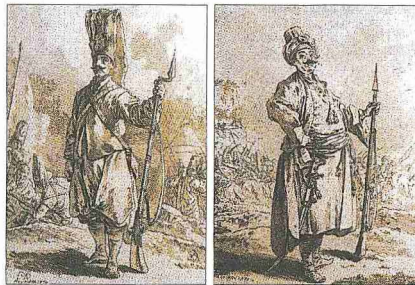
Son savaşlar Polonya'nın tahribine yol açtı, 1702'de 8 milyon olan nüfus 1714'te 6 milyona düştü. Ukrayna ise Kiyef ile beraber Ruslar'ın eline geçti, bu bölgedeki Kazaklar da kesin biçimde Rus hâkimiyetini tercih etmeye başladı. II. August 1 Şubat 1733'te öldü. Yerine kimin seçileceği büyük mücadelelere yol açtı (Polonya Veraset Savaşı). Polonya'nın önde gelen büyük zâdegânından Czartoryski ve Potockiler yerli bir soylunun seçilmesine taraftar olup Saksonya hânedanından birinin tekrar seçimine karşı olduklarından oylarını kızını 1725'te Fransa Kralı XIV. Louis ile evlendiren Stanislaus Leşçinski lehine kullandılar. Bu seçime Avusturya ve Rusya karşı

çıkarak bir soylunun seçimini kabul etmemek üzere anlaştilar. Neticede ölen kralın oğlu Saksonya seçici prensi II. Friedrich August'u desteklemeyi kararlaştırdılar. 12 Eylül 1733'te Leşçinski büyük bir çoğunlukla kral seçildi. 5 Ekim'de ise August, Rusya'nın korumacılığı altında Litvanya soyluları tarafından yine Varşova'da kral seçildi. Yeterli kuvvete sahip olmayan Leşçinski geri çekilip yegâne müstahkem yer olan Danzig'e kaçmak zorunda kaldı. Böylece başlayan savaş sırasında büyük ölçüde Fransa'nın Lotringen'deki ve Habsburglar'ın İtalya'daki konumlarını korumalarıyla ilgili olarak Fransa-İspanya grubu ile Avusturya-Rusya grubu arasında geçti (1733-1735). Rus kuvvetleri Polonya'da durumu kontrol altına aldıklarından August tek başına tahtın sahibi oldu ve Ocak 1734 Krakau'da III. August olarak taç giydi (1734-1763). Ekim 1735'te Viyana'da yapılan bir antlaşma ile Leşçinski tahttan feragat etti ve kendisine ölümünden sonra Fransa'ya intikal etmek üzere Lotringen Dukalığı verildi.

Rus nüfuzunun daha da güçlendiği III. August dönemi kralın Polonya'ya karşı kayıtsız ve ilgisiz tutumuyla geçti. Osmanlı-Rus savaşı (1736-1739) ve Avusturya Veraset savaşları (1745-1748) esnasında Rus kuvvetlerinin, Yedi yıl savaşları (1756-1763) sırasında Avusturya kuvvetlerinin Polonya topraklarından geçmesine (1759) seyirci kalması Polonya'nın içinde bulunduğu zafiyetin bir göstergesi oldu. Anayasal sisteminin ülkeyi felâkete sürüklediği Osmanlı devlet adamları tarafından da görülmekteydi. 1743'te Sadrazam Hekimoğlu Ali Paşa'nın Polonya'yı en küçük bir karar almak için "otuz bin kafayı aynı şapka içine sokmak zorunda kalan bir devlet" olarak nitelmesi bu anlamdadır (Hammer, IV, 397). 1713-1763 yılları arasında nisbî bir barış dönemi yaşayan Polonya her şeye rağmen kültürel alanda büyük gelişme gösterdi ve önceki dönemin savaş yaralarını sarmaya çalıştı. Böylece 1715'te 6 milyon olan nüfusu 1768'de 11,5 milyona çıktı. Bu nüfus içinde soyluların oranı % 10'dur. Küçük bir kesim oluşturmakla beraber devletin esas sahibi ve yöneticisi olan soyluların görkemli hayatı, Saksonya tarzı muhteşem saraylar ve büyük bahçeler inşası, lüks ve israf dolu yaşam tarzları, III. August döneminde daha da kök salan siyasi gelecekte emin olmama haliyle birleşti ve şahsî çıkarların her şeyin üstünde tutulması gibi bir eğilime yol açtı.

Rusya taraftarı Magnatlar (Czartoroski, Pomiankovski) ve karşıtları (Potocki, Branicki, Krasinski, Radziwili) arasındaki mücadeleyle

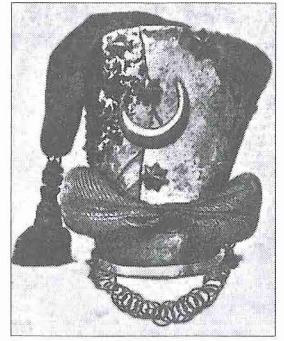
Jean Baptiste Le Prence'in 1770 tarihli Polonyalı yeniçeri askeri ve Polonyalı subay tasviri (Varşova Ulusal Müzesi, Envanter, nr. Gr. Pol. 13016, 13017)

geçen yeni kral seçimi Stanislaus August Poniatowski'nin kazanmasıyla sonuçlandı (7 Ekim 1764). Rus taraftarları, gerekli reformların ancak Rusya'nın dostluğunu kazanarak ve onun onayıyla yapılabileceği kanaatindeydi. Bu teşhislerinde haklı olmakla beraber Çariçe II. Katharina'nın planları başka idi. Çariçe 5 Mart 1768 tarihli antlaşmayla Polonya'daki Ortodokslar'ı himayesine aldı, Polonya'nın toprak bütünlüğünü ve yürürlükte olan anayasal düzeni garanti etti, böylece gerekli reformların yapılmasına yardımcı olarak Polonya'nın kuvvetlenmesine katkıda bulunmak niyetinde olmadığını gösterdi. Muhalif hizbin (Patriotlar) yeni kralı tanımaması ve anayasal direnme haklarını kullanmak üzere Osmanlı sınırına yakınlığı sebebiyle özellikle seçilen Bar kasabasında konfederasyon ilân etmesi (29 Şubat 1768) Rus kuvvetlerinin müdahale ettiği bir iç savaşın çıkmasına yol açtı. Ruslar'ın Patriotlar'ı Osmanlı topraklarında da kovalaması ve bu esnada cereyan eden tecavüzleri Osmanlı Devleti'nin savaş ilânıyla sonuçlandı (6 Ekim 1768). 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'na kadar sürecek olan bu büyük savaşın kötü yönetimi Osmanlı başarısızlığının önünde gelen sebebi oldu. Bu durum Polonya'nın 1772'de Avusturya-Rusya ve Prusya arasındaki ilk bölünmesine imkân verdi. Polonya bu üç ülkeye toplam yüzölçümünün % 28'i olan 202.900 km² toprak ve genel nüfusun % 38'i olmak üzere 4,5 milyon nüfus terketmek zorunda kaldı.

Bu millî felâket Polonya'yı köklü reformlar yapmaya yöneltti. Reformlar Cizvit tarikatının yasaklanması (21 Temmuz 1773) ve geniş mülklerinin millî eğitim sahasında kullanılmasıyla başladı. Aydınlanma felsefesi ve 1789 Fransız ihtilâli fikirleri cumhuriyetçi geleneğe sahip olan Polonya'da geniş taraftar buldu ve hazırlanan yeni anayasaya (3 Mayıs 1791) damgasını vurdu. Parlametoya karşı sorumlu bir hükümet şekli getirildi. Oylamalarda oy çoğunluğu esas alındı. Kral seçimlerine son verilerek veraset bir hânedana bağlandı. Ancak yeni anayasa ihtilâli "Fransız hastalığı"na bulaşmış olduğundan (Rhode, s. 321) komşuları tarafından tedirginlikle karşılandı ve 1792'de Türk savaşını bitiren II. Katharina, Prusya ile anlaşarak (23 Ocak 1793) bu liberal gelişmeye müdahale etti. Savaş esnasında Polonya toprakları aleyhine genişleme planları (Hertzberg planı) yapmakta olan Prusya, Avusturya ve Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti ile ittifaka girdi (31 Ocak 1790). Ancak böyle bir ittifaka talip olduğu halde Polonya'nın alınmasına bu yüzden karşı çıktı (Beydilli, 1790 *Osmanlı-Prusya İttifakı*, s. 113). İkinci bölünme bu iki devlet arasında gerçekleşti. Rusya 228.000 km²lik toprak ve 3 milyon nüfusla Ukrayna'nın tamamına, Prusya 58.000 km²lik toprak ve 1.136.000 nüfusla Danzig dahil olmak üzere bütün Baltık bölgesine yerleşti. Polonya'nın elinde 240.000 km² toprak ve 3,5 milyon kadar nüfus kaldı. Bu gelişme karşısında Polonya'da General Thaddäus Koeciuszko idaresinde büyük

Napolyon'un Moskova seferi (1812) sırasında Fransız ordusunda savaşan Lehistan Tatarları'nın başlıkları

bir ulusal ayaklanma oldu (24 Mart 1794). Sonunda Polonya Avusturya'nın da iştirakiyle üç devlet arasında tamamen paylaşılarak ortadan kaldırıldı (3 Mart 1795). Varşova Prusya'nın, Krakau Avusturya'nın eline geçti. Bu durumda Polonya'nın son kralı Stanislaus August 25 Kasım 1795'te tahttan feragat etti ve Polonya Avrupa haritasından silindi.

Devlet hayatı sona ererek halkı esarete düşmüş ve mülteci sıfatıyla dağılmış olan Polonya'nın durumu Avrupa'nın önde gelen bir meselesi olarak önemini korudu. Başta Paris olmak üzere çeşitli yerlere dağılan mülteciler yurt dışında kuvvetli bir muhalefet oluşturdu. Polonyalı lejyonerler, Napolyon savaşları esnasında (1792-1814) bölücü üç devlete karşı Fransa'nın sürdürdüğü savaşların gönüllü katılımcıları oldu. Napolyon'un kurduğu Varşova Büyük Dükalığı'nı (1807-1813) özgür Polonya'nın öncüsü kabul ettiler ve Moskova seferine (1812) çıkan imparatorun büyük ordusuna 100.000 askerle katılarak zafer sonunda ülkelerinin bağımsızlığına kavuşacağı vaadinin gerçekleşmesi için savaştilar. Fransa'nın yenilgisi Polonya'nın da yenilgisi oldu. Viyana Kongresi'nin 9 Haziran 1815 tarihli nihai belgesi Polonya topraklarının bölünmüşlüğüne yeniden düzenledi. 1772'deki yüzölçümüne göre toprakların % 80'i Rusya'nın, % 10'u Avusturya ve % 8'i Prusya'nın elinde kaldı. Varşova Büyük Dükalığı topraklarının diğer kısmını, Rus Çarlığı hâkimiyeti altında çarın aynı zamanda Polonya kralı unvanını taşıyacağı bir krallık haline getirdi (Kraliyet Polonyası / Kongre Polonyası).

1815-1848 yılları arası Avrupa genel tarihindeki gelişmelerden etkilenmiş olarak geçti; özellikle 1830 ve 1848 ihtilâllerinde Polonya vatan severlerinin ayaklanmaları kanlı bir şekilde bastırıldı. Kasım 1830'da patlayan ayaklanma plansız bir başlangıç yapmakla beraber başarılı bir süreç izledi ve Ruslar'ı zorlamış olarak kontrol altına alınabildi. Çar I. Nikola'nın ağır cezalandır-

Polonya'nın parçalanması 1772-1795

ma önlemleri altında Polonya bütün kazanımlarını büyük ölçüde kaybetti. Zâdegân ve ruhbanı müsâderelere uğradı, yerel ordu ilga edildi, topraklar Rus kuvvetlerinin işgali altında tutuldu. Etkin eylemler içinde bulunan yurt dışındaki sığınmacıların sayıları daha da arttı. Prusya ve Avusturya bölgelerinde de ayaklanma (Galiçya, 1846 Krakau Cumhuriyeti) ve huzursuzluklar kendini gösterdi. Avrupa'daki büyük ihtilâl senesi (1848) gelindiğinde Polonya'da tekrar ayaklanmalar çıktı. Macar isyanlarıyla eş zamanlı olması özellikle Avusturya'yı zor durumda bıraktı. Rus üstün kuvvetleri her iki tarafa da yetişerek isyanları kanlı bir şekilde bastırdı, içlerinde ayaklanmanın önderlerinin de yer aldığı çok sayıda vatan sever özellikle Osmanlı topraklarına sığındı (Nazır, s. 38 vd., 399-425).

1863-1864 ayaklanması, sert bir şekilde karşılık görmesi ve cezalandırmalara rağmen Ruslar'ı bir yıldan fazla uğraştırdı ve Avrupa'da da büyük yankı buldu. Başta Fransa olmak üzere İngiltere ve Avusturya'nın da katılımıyla oluşan diplomatik müdahale Viyana Kongresi'nde Polonya'nın tekrar kurulmasını öngörmekteydi (17 Nisan 1863). Ayaklanmalar idamlar, hapis ve sürgünlerle bastırıldı. Rusya ayaklanmaları önleyecek köklü önlemler almaya başladı, idarî özerkliği iptal etti ve sert bir ilhak siyaseti uyguladı. Müsâdereler yoluyla ekonomik yönden zayıflatılan soyluların önderlik konumunun sona erdirilmesi, kilisenin nüfuzunun kırılması, manastırların kapatılması, ruhbanın Vatikan'la irtibatının yasaklanması, din dersleri dışında kalan diğer eğitimin Rusça yapılması ve Ruslaştırma siyaseti uygulanması, yerleşim bölgelerindeki yapısal değişiklikler yoluyla Polonya halkının dağıtılması ve eritilmesi gibi tedbirlerle tevessül edildi. Yüzyılın sonlarına doğru baskılar genellikle yumuşamaya başladı, 1894'te Vatikan ile ilişki sağlığı kalktı. Avusturya kısmındaki topraklarda liberal uygulamalar daha rahat gelişti ve özellikle Galiçya'da 1866'dan sonra gittikçe güçlenen özerk ve ulusal bir mahallî idarenin oluşması önlenemedi. Bismarck'ın başbakanlığı bırakmasına (1890) kadar geçen zaman içinde din derslerinin bile Almanca verilmesi gibi daha katı uygulamalar içinde olan Prusya kısmındaki Polonya'da Bismarck'tan sonra da bazan katı uygulamalara tekrar döndüldü ise de belirli bir süre için liberal gelişmeler kendini kabul ettirdi.

Ağustos 1914'te başlayan genel savaş ve sonucunda Almanya, Avusturya-Macaristan ve Rusya'nın dağılması Polonya'nın

tekrar doğmasına giden yolu açtı. Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın Rusya'ya karşı savaşması Polonyalılar'a çeşitli seçenekler sunmaktaydı. Avusturya-Macaristan kısmında sosyalist parti önderi Józef Pilsudski bu dönemde öne çıkan isim oldu ve savaşın patlamasıyla birlikte Galiçya'da Avusturya-Macaristan ile birlikte Rusya'ya karşı savaşmak üzere bir Polonya lejyonu kurdu. Bununla beraber zaman içinde İtilâf devletleri tarafından yer alan nasyonal demokratlar da seslerini duyurmaya başladılar. Savaşın ilk senelerindeki başarılar ve Rusya işgalindeki Polonya topraklarının alınması neticesinde buralarda Avusturya-Macaristan ve Almanya'nın ortak bil-dirimiyle müstakil bir Polonya krallığı kurulduğu ilân edildi ise de (5 Kasım 1916) bu pek fazla bir anlam ifade etmedi; askerî ve siyasî durum, özellikle Rusya'da ihtilâl çıkması (Mart 1917) istikrarsızlığı sürdürdü. Paris'te kurulan Polonya Millî Komitesi (15 Ağustos 1917) kısa zamanda Polonyalılar'ın resmî temsilciliği olarak tanındı. Savaşa katılarak İtilâf cephesinin zafelerini garanti eden Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Wilson'un yayımladığı 8 Ocak 1918 tarihli beyannâmenin 13. maddesinde, aynı zamanda Polonya Millî Komitesi üyesi olan ünlü piyanist Ignacy Jan Paderewski'den de etkilenmiş olarak Polonya'nın doğuş hakkını teslim etmekteydi. Savaş sonrası Paderewski ve Roman Dmowski'nin imzasını taşıyan Versailles Barış Antlaşması'nda (29 Haziran 1919) tartışmalı sınırlar içinde de olsa nihayet bir Polonya Devleti tekrar kuruldu. Yeni devlet Batı Prusya topraklarının bir kısmını, Posen'in tamamını içermekte ve Polonya'ya verilmeyen Danzig karasal irtibatı (koridor) kurulumu serbest şehir haline getirilmekteydi. Dağılan imparatorlukların yarattığı etnik kargaşa ve azınlıklar meselesi, sınırlar dışında kalan öz topraklar iddiası bütün bölgelerde istikrarsızlık yaratmaya devam etti. Genç Polonya Cumhuriyeti, iç karışıklık ve iktidar mücadeleleriyle dolu geçen kuruluş sancıları içinde Pilsudski'nin önderliğinde 17 Mart 1921'de anayasasını ilân ederek yapılanmasını sürdürdü.

Dış politika itibarıyla yeni cumhuriyet 19 Kasım 1921'de bir ittifakla bağlandığı Fransa yanlısı ve Alman karşıtı bir siyaset izledi. Yine Fransa'nın etkisiyle Romanya ile Sovyet Rusya'ya karşı siyasî ve askerî ittifaklara varan (1921, 1926) yakın ilişkiler oluşturulmakla beraber Romanya'yı yalnız bırakmak ve Sovyet yanlısı bir siyasete dö-nüp Rusya ile saldırmazlık antlaşması imzalamak zorunda kaldı (25 Haziran 1932).

Savaş sonunda (1918) Weimar'da ilân edilen yeni Alman Cumhuriyeti ile münasebetleri ise tarihin vebali altında sıkıntılı geçmekteydi. Adolf Hitler yönetimindeki nasyonal sosyalistlerin yükselmesi ve iktidarı ele geçirmesi (1933) Polonya'nın geleceğini tekrar kararttı ve tarihinin en büyük felâketini yaşattı. Hitler'in Polonya siyasetinin ilk işaretleri, serbest şehir statüsündeki Danzig'in Almanya'ya katılması ve güvenli bir koridor vasıtasıyla Polonya'ya denize açılma imkânı verilmesi talepleriyle (Ekim 1938) kendini gösterdi. 2 Mart 1939'da tekrarlanan bu teklif 26 Mart'ta reddedildi. Başlayan kriz İngiltere'nin Polonya'ya savunma garantisi vermesi (31 Mart) ve Hitler'in Alman-Polonya saldırmazlık antlaşmasını iptal etmesiyle (28 Nisan) tırmandı. Polonya'nın bağımsızlığını ipotek altına almasından endişe duyarak Sovyet yardımını kabul etmek istememesi, Batı'nın garantisine güvenip Alman taleplerine karşı durması nihayet iki eski düşmanın bir araya gelmesine yol açtı: Almanya ve Sovyetler Polonya'yı bölüşmek üzere anlaşılardı (23 Ağustos 1939). 1 Eylül 1939'da başlayan saldırı aynı zamanda II. Dünya Savaşı'nın başlangıcı oldu. Bu saldırı bütün Polonya'da, tarih içindeki büyüklüğünün ve bir misyon yüklenmiş olmanın bilincine rağmen vaktiyle güçlü olduğu zamanlarda ulusal ve etnik hedefler gözetmemiş olmanın vebali olarak algılandı (Rhode, s. 500-501).

Savaş sonrası Polonya, Nazi Almanyası elinden Sovyet Rusya tarafından "kurtarılmış", coğrafi konumu değişmiş (178.842 km²lik bölgeyi Rusya'ya terketmek zorunda kaldı, karşılığında Oder-Neisse hattının doğusunda kalan 102.400 km²lik Alman topraklarını aldı) ve sosyokültürel-ekonomik yapılanması itibarıyla (komünist idare) ayrı bir dünyanın üyesi olmuş olarak ortaya çıktı. Sovyetler Birliği'nin çöküşüne kadar (1989) Doğu Bloku içinde kararlılık ve acılı bir dönem yaşadı. 1991'de ilk demokratik serbest seçimler yapıldı. 1994'te Avrupa Birliği'ne aday, 1999'da NATO üyesi ve 1 Mayıs 2004'te Avrupa Birliği üyesi oldu.

BİBLİYOGRAFYA :

Hammer, GOR, IV, 397; S. Kutrzeba, *Grundriss der polnischen Verfassungsgeschichte*, Berlin 1912, tür.yer.; P. Roth, *Deutschland und Polen*, München 1958, tür.yer.; Z. Abrahamowicz, *Katalog dokumentow Tureckich: Dokumenty do dziejow Polski i Krajow osciennych w latach: 1455-1672*, Warszawa 1959, tür.yer.; a.mlf., "Leh", *EP* (İng.), V, 719-723; G. Stadtmüller, *Geschichtliche Ostkunde*, München-Stuttgart 1963, I-II, tür.yer.; G. Rhode, *Kleine Geschichte Polens*, Darmstadt

1965, tür.yer.; H. Jansky, "Osmanen Herrschaft in Südosteuropa von 1648-1789", *Handbuch der Europäischen Geschichte* (ed. Theodor Schieder), Stuttgart 1968, IV, 753-776; H. Ross, "Polen von 1668 bis 1795", a.e., IV, 690-752; a.m.f., "Der Adel der polnischen Republik im Vorrevolutionären Europa", *Der Adel vor der Revolution* (ed. R. Vierhaus), Göttingen 1971, s. 41-76; Kemal Beydilli, *Die polnischen Königswahlen und Interregnum von 1572 und 1576 im Lichte osmanischer Archivalien: Ein Beitrag zur Geschichte der osmanischen Machtpolitik*, München 1975, tür.yer.; a.m.f., *1790 Osmanlı-Prusya İttifakı: Meydana Gelişi-Tahlili-Tatbiki*, İstanbul 1984; *Osmanlı İmparatorluğu ile Lehistan (Polonya) Arasındaki Münasebetlerle İlgili Tarihi Belgeler* (haz. Nigâr Anafarta), İstanbul 1979; Bekir Sıtkı Baykal, "Tarih Boyunca Osmanlı-Polonya İlişkileri", *Ord.Prof. Yusuf Hikmet Bayur'a Armağan*, Ankara 1985, s. 247-255; a.m.f., "Lehistan'ın İlk Taksimi ve Osmanlı Devleti'nin Bu İşle Alakası", *Tarih Araştırmaları, DTCF Yıllık Araştırmalar Dergisi*, Ankara 1940, s. 145-156; O. Pritsak, "İlk Türk-Ukrayna İttifakı (1648)" (trc. Kemal Beydilli), *İlmî Araştırmalar*, sy. 7, İstanbul 1999, s. 254-284; *Savaş ve Barış: 15-19. Yüzyıl Osmanlı-Polonya İlişkileri*, İstanbul 1999; D. Kotodziejczyk, *Ottoman-Polish Diplomatic Relations (15th-18th Century)*, Leiden 2000, tür.yer.; Mehmet İnaşa, *Ukrayna'da Osmanlılar: Kamanice Seferi ve Organizasyonu (1672)*, İstanbul 2004; Yücel Öztürk, *Özü'den Tuna'ya Kazaklar*, İstanbul 2004; Bayram Nazır, *Macar ve Polonyalı Mülteciler Osmanlı'ya Sığınanlar*, İstanbul 2006, tür.yer.; Halime Doğru, *Lehistan'da Bir Osmanlı Sultanı IV. Mehmed'in Kamanice-Hotin Seferleri ve Bir Masraf Defteri*, İstanbul 2006, tür.yer.; Ahmed Refik (Altınay), "Sokullu Mehmed Paşa ve Lehistan İntihâbâtı", *TOEM*, VI/35 (1331), s. 663-686; a.m.f., "Lehistan'da Türk Hakimiyeti", *TTEM*, XIV/4 (1924), s. 227-243; a.m.f., "Lehistan Kralı İstanslavos", *DEFM*, sy. 4-5 (1924-25), s. 200-213; Selahattin Tansel, "Osmanlı-Leh Münasebetleri, 1764-1768", *DTCFD*, IV (1946), s. 69-84; J. Reychman, "XVIII. Yüzyılda Lehistan Uygarlığında Görülen Türk Etkileri", *TTK Belleten*, XXVIII/112 (1964), s. 757-767; a.m.f., "1794 Polonya İsyanı ve Türkiye", a.e., XXXI/121 (1967), s. 85-91; Akdes Nimet Kurat, "Türk Diplomasisi ve Polonya Merkez Arşivindeki Türkçe Vesikalara Ait Lehçe İki Eser", a.e., XXX/119 (1966), s. 439-457; T. Ciecierska-Chalapowa, "Echanges commerciaux entre la Pologne et la Turquie au XVIIIe siècle", *FO*, XIV (1972-73), s. 261-287; S. Kieniewicz, "La Turquie et l'indépendance de la Pologne au XIXe siècle", *TTK Belleten*, XLVII/186 (1983), s. 545-562.

KEMAL BEYDİLLİ

IV. ÜLKEDE İSLÂMİYET ve ŞARKİYAT ARAŞTIRMALARI

Türk ve Tatar dünyasıyla erken dönemlerden itibaren münasebet içine girmiş olan Polonya'da ilk etkilenme sahasının askerî ağırlıklı olması kaçınılmazdı. Türkçe'ye karşı belirli bir ilginin oluşması da erken tarihlerde başladı ve XVI. yüzyılda Türk-Tatar belgelerini tercüme edebilecek

elemanlar yetiştirildi. Mikolay Atabioviç, Selim Ahmedoviç gibi isimler taşıyan bu mütercimlerin bir kısmının Lehli müslüman olduğu anlaşılmaktadır (Kurat, XXX/119 [1966], s. 443). Kral Sobieski başta olmak üzere önde gelen pek çok soylunun bu dile vâkıf olması, büyük sözlükler hazırlanması (Meninski), Türkçe eğitim veren bir dil okulunun açılması, ünlü şarkiyatçıların yetişmesi Osmanlı tarafından karşılığı olmayan bir ilginin örneklemesidir.

Avrupa'nın herhangi bir ülkesinden çok daha rahat şekilde Türk ve İslâmî vurgunun izlerini Polonya'da göstermiş olması, muhakkak ki bu ülkenin çok eski tarihlerden itibaren İslâmîyet'i tanıdığı olmasından ve müslümanlarla yakın komşuluk dışında kraliyetin uyrukları olarak da bir arada yaşamak durumunda kalmasından kaynaklanmaktadır. Ülkenin çeşitli bölgelerinde birçok caminin bulunması, Türk mimari unsurlarının yadigarından benimsenmesinde ve meselâ süs olarak minare yapımının (Reychman, XXVIII/112 [1964], s. 760-761) "gâvurluk" diye algılanmamasında etken olduğu açıktır. Bu kültürel birikimi göz önüne almadan Podolya ve Ukrayna bölgesinin 1699 Karlofça Antlaşması ile terki söz konusu olduğunda, Kamanice'deki cami minaresinin hilâli alemiyle beraber binanın tekrar kiliseye çevrilmesinden sonra dahi aynen muhafaza edilmesini yalnızca antlaşmaya uymanın zorunluluğundan gelen bir davranış diye yorumlamak herhalde eksik ve mesnetsiz kalır.

Şarkiyat özellikle dil alanındaki eğitimle başlamıştır. XVII. yüzyılda sayıları az da olsa Sâmî dillerine (Ârâmîce, İbrânîce, Arapça) vâkıf âlimler yetişti. Kur'an, Roma'da College Oriental'de Arapça dersleri vermekte olan Fransiskan rahibi Wroclav Dominik Slazak tarafından Latince'ye çevrildi. Ancak bu çeviri Papa VI. Alexander'ın yasak-

laması sebebiyle basılmadı (1883'te neşredilebildi). XVII. yüzyılda kraliyet şansölyesi Piotr Starkowiecki'nin tercümanı tarafından Lehçe'ye tercüme edilmiş ve basılmamış bir Kur'an çevirisinden bahsedilmekle beraber 1721'de Pomeranyalı Michal Boguslaw Rutich'in Kur'an'ı Lehçe'ye çevirmiş olduğu kesindir; ancak bu eser de basılmadan kalmıştır. XIX. yüzyıl başlarında Vilna'da (Wilno / Vilnius) Arap dili hocalarından Szymon Feliks Zulawskii, Kur'an tercümesi üzerinde çalışmış, Varşovalı şarkiyatçı Wojciech Kazimirski 1840'ta, Polonyalı müslüman Jan Murza Tarak Buczacki (Selim Mirza) 1858'de Kur'an'ı Fransızca'dan tercüme etmiştir. Bu konuda Tatar âlimlerinin katkıları da mevcuttur. Bunların yaptığı çeviriler (bunlara tefsir demekteler, Konopacki, *REI*, XXXVI/1 [1968], s. 128; Ma'ayergi, VII/2 [1986], s. 541, 545), müslüman ahalinin dinle ilgili bilgilensininde ve dinî kimliklerinin muhafazasında önemli rol oynamıştır. Lehistan'da asırlarca oturmuş ve ana dillerini kaybetmiş olanlar için Arap harfleriyle yazılmış Lehçe ve Beyaz Rusça tefsir metinlerinin varlığı da bilinmektedir. 1830'da Vilna'da Jozef Sekowski'nin İslâm akaidi üzerine telif ettiği eser İslâmî bilgilerden yoksun olan dindaşları için hazırlanmıştır.

Polonya-Litvanya topraklarına gelen ilk müslümanlar genelde Moğol, çeşitli Türk kabileleri ve Kafkas (Dağistan), Volga bölgesi halklarından oluşmaktaydı. Bunlar ortak bir tanımlamayla Tatar olarak bilindiler. 1410'da Polonya Kralı Vladislav ve büyük kardeşi Litvanya Dükü Vitold'un Alman şövalyelerine karşı sürdürdükleri mücadelede yardımcı olmak için geldiklerinden bahsedilmekle beraber ilk Tatar göçmenleri 1392'den itibaren yerleşmeye başladıkları ileri sürülmektedir (Bohdanowicz [1942], s. 163-165). Tühan, Baranowski, Ahmetoviç, Kricinski, Konopaki gibi isimlerin bu ilk Polonyalı müslümanlardan kalmış olduğu kabul edilmektedir. XVII. yüzyılda Sünnî ağırlıklı ve çoğu Tatar olmak üzere 100.000'den fazla müslüman nüfusun mevcudiyeti tahmin edilmektedir. XVI. yüzyılda Litvanya Büyük Dükü Tühan Tüm Tatarlar Kadılığı bunların dinî sorumluluğunu üstlenmiştir (1918'den sonra Kremlin Müftülüğü idaresinde) (Sakowicz, XXIII [1997], s. 140). Polonya Tatarları, Leh toplumuna rahatça uyum sağlamış ve genelde dinleri gibi ana dillerini de koruyabilmiştir. Tatar soyluları zamanla Litvanya ve Leh soyluları ile eşit haklara sahip olmuştur. Özellikle 20 Haziran 1568 tarihli kraliyet hükmüyle hak ve imtiyazları garanti altına alınmış-

Bohonik'de XIX. yüzyılda inşa edilen ahşap cami

